

Відгук

**на дисертацію Кузнецової Катерини Юріївни
«Завершення метафізики як умова формування постсекулярної
парадигми», поданої на здобуття наукового ступеня кандидата
філософських наук за спеціальністю
09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії**

Проблема подолання метафізики, починаючи від антиметафізичних тенденцій емпіризму Нового часу, через критику метафізики у трансцендентальній філософії І. Канта та системі абсолютного ідеалізму Г. Гегеля, через подолання метафізики у проекті фундаментальної онтології М. Гайдеггера, який пов'язаний з впливом нігілізму Ф. Ніцше, через неопозитивізм та аналітичну філософію, аж до нашого часу проходить червоною ниткою через всю історію філософської та соціально-філософської думки.

Підтримуючи таку думку, дисертантка зазначає, що «після гайдеггерівської тези про онтологічну будову метафізики дискурс про кінець метафізики і постметафізичне мислення не тільки з неминучістю зачіпає проблему теології, але безпосередньо пов'язує проблеми оновлення філософії і теології в ХХ-ХХІ ст.» [с. 18]. Далі вона продовжує, що «риторика про подолання метафізики в усіх її проявах стала не просто звичною темою філософствування останніх століть... вона розглядається як неодмінна умова для будь-якої філософії, яка бажає бути сучасною, а критика метафізики є необхідною формою переходу від метафізичного до постметафізичного мислення» [с. 73-74].

Отже, актуальність теми дослідження зумовлена тим, що у ситуації завершення метафізики жодна метанарація не є центральною і не має права на легітимацію або делегітимацію будь-чого [с. 19]. Саме ця ситуація зумовлює ментальну розбурханість суспільства та безідейність сучасної політики, але щоб уникнути такої ситуації необхідне переосмислення постметафізичного

мислення як необхідної умови формування постсекулярної парадигми, тобто необхідно встановити взаємозв'язок і взаємозалежність між постметафізичним мисленням та формуванням постсекулярності як характеристиками сучасної суспільної свідомості, в тому числі й української.

Також підкреслимо, що дисертація виконана на кафедрі теоретичної і практичної філософії імені професора Й. Б. Шада філософського факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна в рамках комплексної наукової теми «Філософія і багатоманіття соціокультурних світів» (державний реєстраційний номер 0114U005439).

Задум дисертації, її структура та змістовне наповнення гармонійно поєднані і методологічно вдало відтворені у назві роботи. Спроби осмислити завершення метафізики як умову формування постсекулярної парадигми подані в різноплановій, багатоаспектній соціально-філософській ретроспективі, яка через системний аналіз творчих доробок визначних зарубіжних та вітчизняних мислителів відображає і сучасні інтенції філософської думки. Серед яких слід особливо виділити праці таких мислителів як І. Кант, Г.В.Ф. Гегель, О. Конт, Ф. Ніцше, Т.В Адорно, М. Гайдеггер, Ю. Габермас, Ж.-Л. Маріон, Ж. Дерріда, А. Бадью, Дж. Ваттімо, М. Бланшо, Е. Левінас, Ж.-Ф. Ліотар, Ф. А. Єфремов, В. Ю. Кузнецов та інших

Як зазначає дисертантка: «Мета дисертаційного дослідження полягає у з'ясуванні ролі постметафізичного мислення у формуванні постсекулярної парадигми» [с 20]. Для реалізації такої мети авторка виокремила декілька дослідницьких завдань серед яких, на наш погляд, особливої уваги заслуговують наступні: «1) диференціювати способи подолання метафізики і їх концептуальне підґрунтя; 2) дослідити зміну філософських і теологічних стратегій після розпаду онтології; 3) окреслити перспективи формування постсекулярного суспільства в умовах постметафізичного мислення» [с. 21].

Власне такі завдання, на наш погляд, і визначили побудову структури дисертації, яка зумовила застосування цілої низки методів: порівняльно-історичного (для дослідження і порівняння підходів до критики метафізики),

компаративістського (для аналізу ідентичностей громадян, що пов'язані з релігійним або світським світоглядом), феноменологічного та герменевтичного (для аналізу «теологічного повороту» у філософії та «філософського повороту» у теології), а також комунікативного підходу Ю. Габермаса, за допомогою якого розглядаються стосунки між представниками релігійного і секулярного світогляду та формування постсекулярного суспільства [с. 21].

Відмітимо, що рецензоване дослідження є «першою в українській соціально-філософській думці спробою концептуалізації постметафізичного мислення (як у габермасівській, так і у постмодерністській інтерпретації) як необхідної умови формування постсекулярного стану суспільної свідомості» [с. 21]. Також воно відзначається глибоким проникненням думки авторки у проблему постметафізичного мислення взагалі, її поширенням, і впливом на подальші наукові розробки соціально-філософських проблем розбудови постсекулярного суспільства.

Цілком логічним є початок руху дослідницької думки авторки саме з аналізу особливостей соціально-філософського осмислення критики метафізики. Дисертантка виявляє блискучу соціально-філософську ерудицію, вибудовуючи текст першого розділу, в якому аналізуються основні традиції філософського осмислення критики метафізики та характеристики постметафізичного мислення, уточнюється їхній зміст. Проаналізувавши вчення різних філософів XVIII-XX ст. у підрозділі 1.1. дисертантка зазначає, що «Постметафізичне мислення хоч і асоціюється з закликem «подолати» метафізику, проте повністю метафізику не відкидає. Постметафізична філософія означає висловлення сумніву щодо «подолання метафізики» і, разом з тим, інтенсифікацію пошуку нових стратегій філософування» [с. 38]. У підрозділі 1.2. дуже ґрунтовно аналізуються вчення І. Канта та представників позитивістської філософії, на основі яких дисертантка розглядає аргументи за і проти ствердження принципової ненауковості метафізики. Вона пише: «У всіх цих напрямках філософське мислення відмовлялося від того, що для нього характерно – а саме, вражаючого знання цілого, при цьому не знаходячи

можливості серйозно змагатися з науками, які в кожному з цих випадків оголошувалися взірцевими. Відмовляючись від власного простору, філософія втрачає себе» [с. 56]. Це дозволило дисертантці зробити висновок, про неможливість істинності метафізичного висловлювання про суще як таке, отже, про неможливість існування таких висловлювань у науковому дискурсі. Метафізику представлено як попередню сходинку людського мислення, що передуює появі науки. Розвиток науки, здатної пояснити світобудову за допомогою емпіричних методів пізнання, робить метафізику не просто непотрібною, а й навіть шкідливою.

Далі у підрозділі 1.3. дисертантка зосередила увагу на ідеях Ф. Ніцше, які пояснюють причини відходу від метафізики та розчаруванні в ній, та на фундаментальній онтології М. Гайдеггера. Так в філософії Ніцше вона виявляє п'ять основних напрямків критики метафізики, для яких «загальним виявляється те, що всі вікові претензії метафізичної філософії викриваються як такі, в яких є реальне протиріччя: прагнення до істини виявляється гонитвою за ілюзією, прагнення до логічної достовірності – заснованим на ірраціональній вірі, моральний пафос є завісою для інстинктивних прагнень» [с. 59]. Потім дисертантка підсумовує: «Хоча Ніцше виступає як активний критик метафізики, окремі аспекти його філософії відкривають можливості для постметафізичного мислення» [с. 59]. Спираючись на Ніцше, Гайдеггер уявляє подолання метафізики як необхідний крок у розвитку філософії. Метафізика, за Гайдеггером, була термінологічною завісою, яка не давала доступу до буття, підміняючи його сущим. Розвиток філософії полягає в критиці метафізики з метою звільнення онтології, але цю думку «слід розуміти виходячи з її двоїстості, як таку, що відкриває новий простір мислення, і одночасно як таку, що містить певну метафізичну обмеженість» [с. 73]. Головною заслугою Гайдеггера було поєднання проблеми онтології і теології, використовуючи термін «онтотеологія», тим самим роблячи актуальним для теології і питання про подолання метафізики. Багато в чому саме філософія Гайдеггера відкрила для сучасної філософії та філософської теології нові шляхи мислення про Бога в

постнотеологічному просторі. Саме на цій основі авторка розробила той теоретико-методологічний конструкт, який у подальшому дав їй можливість вибудувати дискурс другого і третього розділів.

Завершуючи розгляд першого розділу, зазначимо, що його зміст, особливо розгляд двох основних підходів до критики метафізики: епістемологічного підходу сцієнтистської елімінації метафізики та онтологічного підходу негативної метафізики, виглядає логічно та підсилює ту текстуально смислову напругу, яка не тільки утримує читача в очікуванні обґрунтованих висновків (це, звісно, важливо), але й налаштовує на сприйняття сутності постметафізичного мислення та його особливостей на філософському рівні.

Таким чином, перше завдання – диференціювати способи подолання метафізики і їх концептуальне підґрунтя – дисертантка повністю виконала та здійснила своєрідне аналітичне розчищення теоретико-методологічної площини для розбудови того ґрунтового дискурсу, який задекларований нею, в якості проекту.

Другий розділ, в якому докладно аналізуються феноменологічний підхід Ж.-Л. Маріона і Е. Левінаса, деконструйований релігійний дискурс Ж. Дерріда і Дж. Капуто, герменевтично-комунікативний дискурс Дж. Ваттімо, С. Забала, Р. Рорті та Ю. Габермаса починається з аналізу двох версій формування постметафізичного мислення – кантівської та ніцшеанської. В ньому дисертантка намагається зрозуміти органічний зв'язок між ідеями самообмеження розуму Канта і «смерті Бога» Ніцше та появою постметафізичного мислення, для того, щоб виявити сутність його новітніх концепцій.

Вихідною для підрозділу 2.1. є теза, що постмодерна теологія постулює феномен «постхристиянської мови», який полягає в переведенні традиційної теології в модус «мовних ігор», що здійснюються в «горизонтально орієнтованому», «різоморфному» і «номадичному» просторі «гіперреальності». Далі дисертантка пише: «В рамках концепції «постхристиянської мови»

християнські символи, з одного боку, втрачають традиційний сенс, з іншого боку, наділяються інтерпретативним потенціалом і вводяться в коло лінгвістичної гри, що призводить до включення позамовного «трансцендентального означуваного» в область текстуальної реальності» [с. 102].

У підрозділі 2.2. авторка досліджує такі важливі шляхи переходу до комунікативно орієнтованої філософії як постметафізична філософія Габермаса та герменевтика Ваттімо, які визначають майбутнє філософії у забезпеченні посередництва в діалогах людей різних культур. Згідно з Габермасом постметафізичне мислення характеризується тим, що теорія більш не претендує на тотальне охоплення і привілейований доступ до істини, питання про істину вирішується локально, на рівні «процедурної раціональності». Для розуміння концепції Ваттімо важливе значення має поняття «слабка думка (*pensiero debole*)» [с. 115], за допомогою якого продемонстровано, як ослаблене християнство переміщує Бога у сферу комунікації та інтерпретації, відмовляючись від метафор онтологічної висоти і глибини.

На думку дисертантки, метою філософських концепцій Габермаса і Ваттімо є формування суспільства тотальної комунікації, побудованого на тотально демократичних підставах, що можливо, якщо думка повністю відмовиться від всіх домагань на роль об'єктивного, універсального і аподиктичного фундаменту.

Підсумовуючи можна відмітити, що епістемологічні міркування сучасної філософії щодо релігії можуть бути сформульовані в двох версіях: слабкій і сильній. Згідно зі слабкою версією, релігійні змісти є потенційним резервуаром цінних змістів, ідей, аргументів, які можуть бути використані в публічному просторі. У сильній версії дане міркування призводить до релятивізації наукового секулярного дискурсу, його перетворення в одну з можливих мов, вкорінених в конкретній інтелектуальній традиції. Ця інтелектуальна традиція – не краща і не гірша за інші інтелектуальні традиції, однією з яких є традиція християнської рефлексії. На думку авторки, таким чином відбувається

зближення теології та філософії, які відтепер не протиставляють себе один одному, але зустрічаються в якомусь новому просторі, який ми називаємо постсекулярною філософією [с. 128].

Отже, в другому розділі як і в першому дисертантка продемонструвала добрий стиль викладу матеріалу, глибоку історико-філософську та соціально-філософську ерудицію, оригінальне розв'язання другого завдання – артикульовано розмежування антиметафізичної та постметафізичної стратегій філософування, виявлено два аспекти зв'язку між постметафізичним мисленням і формуванням постсекулярної парадигми. Перший, похідний від кантіанської філософії, полягає у використанні «суду розуму» у відношенні до філософії, у тому числі секуляристськи спрямованої, що сприяє обмеженню її повноважень у справі описання структур буття. Другий, виявлений у словах Ніцше про «смерть Бога», сприяє ослабленню теології, яка також відмовляється від онтологічних висловлювань і переходить до герменевтичних практик.

Завершенням дисертаційного дискурсу є 3-й розділ. Якщо у 1-му та 2-му розділах авторка розкрила методологію розуміння сутності постметафізичного мислення та його органічний зв'язок з формуванням постсекулярної парадигми, то у 3-му розділі піддаються рефлексії найістотніші риси постсекулярної парадигми в сучасній соціально-філософській думці, аналізуються особливості її використання для побудови постсекулярного суспільства.

У підрозділі 3.1. розмежовано поняття «секуляризм», «секуляризація», «секулярність», виявлено, що секуляризм відповідає критеріям метафізичного поняття, у той час як два інші терміни мають постметафізичний характер. Дисертантка пише: «Секуляризм – це один з закритих метафізичних світоглядів, які претендують на абсолютну істинність, в той час як секуляризація – це процес звільнення людини від впливу всіх різновидів таких доктринальних систем» [с. 148]. Далі вона продовжує: «Терміном секулярність (український синонім: світськість) позначається або стан свідомості сучасного (модерного) суб'єкта, який перестав бути релігійним, або для якого на зміну релігійній вірі прийшов сучасний (модерний) досвід; або стан сучасних установ

(інститутів) та практик, які працюють поза будь-яким зв'язком з релігією» [с. 187]. Це дозволяє їй зробити висновок, що сучасне суспільство характеризується двома одночасними, але різноспрямованими процесами: кризою секуляризму і розповсюдженням секулярності.

Підрозділ 3.2. присвячений розгляду постсекулярного суспільства та його основних ознак. В ньому відзначається, що постсекулярне суспільство – це світське за своєю суттю суспільство, яке сприймає існування релігійних громад в його межах і пристосовується до їх впливовості. В такому суспільстві повинно забезпечуватися право всіх громадян на участь у публічній дискусії, незалежно від типу їх світогляду. І прагнення до діалогу має бути обоюдокорисним: релігійні громади не повинні ізолювати себе від інших громадян, барикадуючись строгими приписами свого віросповідання [с. 158].

У заключному підрозділі 3.3. мова іде про те, що основною характеристикою постсекулярного суспільства є «двосторонній процес навчання» віри і розуму або їх корелятивність, у ході якого релігія вчиться раціональній аргументації і викладу своїх принципів доступною для публічної сфери мовою, а філософія вчиться використовувати етико-політичний потенціал священних текстів [с. 175]. Як зазначає дисертантка, для нормального функціонування постсекулярного суспільства необхідний діалог, умовою якого є толерантність: «Толерантність означає, що віруючі, іновіруючі і невіруючі взаємно дозволяють іншим ті переконання, практики і форми життя, які вони самі відхиляють. Цей дозвіл повинен базуватися на взаємному визнанні. Встановлення взаємного визнання і поваги, формування консенсусу зі значущих для релігійних і світських громадян питань можливо у форматі діалогу» [с. 176]. В кінці підрозділу дисертантка проаналізувала існування українського постсекулярного суспільства, для якого відсутність релігійної єдності може виявитися благом, яке сприятиме формуванню релігійно толерантної, етнічно, культурно й мовно плюралістичної, демократичної України [с. 177].

Таким чином із третім завданням з окреслення перспективи формування

постсекулярного суспільства в умовах постметафізичного мислення дисертантка успішно впоралася.

Завершуючи аналіз тексту дисертації слід відмітити, в ній простежується чітка логіка викладу. Філософські роздуми автора супроводжуються елементами конкретної полеміки з вітчизняними та зарубіжними дослідниками. Поставлена мета реалізується у виконанні завдань задекларованим дисертанткою, які, в свою чергу, відповідають заявленим положенням наукової новизни та підводять до обґрунтованих висновків. Дисертація містить у собі значний науково-методологічний потенціал, здатний сприяти виокремленню нових аспектів постметафізичного мислення у процесі формуванні постсекулярної парадигми. Авторська позиція виявилася методологічно продуктивною. Очевидно у цьому і полягає сенс наукової творчості. Дисертантці вдалося створити та оформити, згідно з вимогами, науковий текст, який відповідає провідним інтенціям сучасної філософської рефлексії. Таким чином, можна констатувати, що К.Ю. Кузнецова здійснила теоретичну реконструкцію репрезентації постметафізичного мислення в працях провідних соціальних філософів, виявила його сутність та особливості в межах формування постсекулярної парадигми.

Зміст автореферату ідентичний основним положенням дисертації. Результати достовірні та знайшли своє відображення в опублікованих працях та апробації на конференціях різного рівня. Теоретичне і практичне значення одержаних результатів дисертації полягає у можливості їх застосування для подальшого дослідження проблеми секуляризації і формування постсекулярного суспільства, у тому числі на теренах України. Отримані результати мають суттєве практичне значення для вирішення питань, пов'язаних з конфліктами на релігійному підґрунті, можуть слугувати під час аргументації втілення у життя політичного принципу «рівності громадян держави при їх культурній відмінності». Результати дослідження можуть бути використані в навчальному процесі при викладанні дисциплін «Філософія», «Соціальна філософія», «Філософія релігії», «Онтологія», культурологічних

курсів, а також при розробці навчальної та методичної літератури.

Позитивно оцінюючи представлену роботу вважаємо за необхідне вказати на деякі виявлені недоліки:

По-перше, в контексті основних мотивів сучасного філософування, яке неоднозначне та неоднорідне, говорити про завершення метафізики, маючи на увазі вичерпаність її світоглядного потенціалу, зарано. Є цілий масив літератури, як зарубіжних так і вітчизняних авторів, в якій на відміну від постмодерністських експлікацій проголошується необхідність її збереження та подальшого наповнення новим змістом. Прикладом може бути монографія Петрушенка В.Л. «Начала метафізики» (Петрушенко В. Л. Начала метафизики (Обзор истории и проблематики) [Текст] / В. Л. Петрушенко. — Днепропетровск: «ФЛП Середняк Т. К.», 2014. – 320 с.), де львівський мислитель аргументовано доводить, що сучасна метафізика на відміну від її класичних зразків все більше і більше стає антропоцентричною, аргументуючою від людини, а не від загальних абстрактних сутностей. Ще одним прикладом є монографія «Постнеклассическая метафизика истории» О. В. Халапсиса, який на сьогодні є одним з метрів у царині постметафізики. (Халапсис А.В. Постнеклассическая метафизика истории / А.В. Халапсис. – Днепропетровск: Изд.-во „Иновация”, 2008. – 278 с.).

По-друге, що стосується методів дослідження, то вони класичні і вже стали традиційними для українських філософів, але можливо було б зробити певний наголос на екзистенційному аспекті окремо, виділяючи його з сукупності герменевтичних експлікацій, бо теологія без екзистенцій все одно, що буття без онтологічного погляду.

По-третє, проаналізувавши у пункті 1.2.2. праці представників позитивізму та аналітичної філософії, авторка робить висновок про неможливість істинності метафізичних висновків про суще як таке. Метафізику дисертантка уявляє як попередню сходинку людського мислення, що передуює появі науки. «Розвиток науки, здатної пояснити світобудову за допомогою емпіричних методів пізнання, робить метафізику не просто непотрібною, а й

навіть шкідливою». У чому шкідливість метафізики? Адже саме вона з позиції *ratio* відкриває перед людиною горизонт нескінченності і вічності – ту безодню, в яку «провалюється» час. Саме метафізика разом з християнською релігією формує смисли, які поєднують людину з вічністю.

По-четверте, нігілізм Ф. Ніцше щодо метафізики та його крилате висловлювання про смерть Бога не може сприйматися досить серйозно з позицій сьогодення. Це все крайнощі, які лише підсилюють прагнення поєднати метафізику та релігію, щоб знайти світоглядне опертя в епоху технізації життя.

По-п'яте, добротність (якість) дисертації визначається її «Теоретичним і практичним значенням одержаних результатів», які полягають у можливості їх застосування для подальшого дослідження проблеми секуляризації і формування постсекулярного суспільства, у тому числі на теренах України». Це так, але сам процес «формування постсекулярного суспільства» надто суперечливий, тривалий у історичному вимірі і, на жаль, може не мати успіху через глобальну невизначеність, навіть горизонту суспільного розвитку цивілізаційного ареалу. Тонка річ для філософського мислення, але декларуючи такі посили, треба мати на увазі ще й дивергентні контексти.

По-шосте, в тексті присутні деякі стилістичні недоречності, як от, наприклад: «Одночасно з заходом метафізики вичерпується сама можливість філософського спростування існування Бога» (то вже мабуть – з занепадом чи згасанням) або «Наука також тяжіє до природничої картини світу» (чому «тяжіє», вона їх створює і перебуває в них концептуально за суттю власних теорій і парадигм).

Однак ці зауваження не впливають суттєво на загальну високу оцінку роботи, ніскільки не применшують її наукової та практичної цінності. Таким чином, є всі підстави зазначити, що теоретичним рівнем дослідження та отриманими результатами дисертація Кузнецової Катерини Юріївни «Завершення метафізики як умова формування постсекулярної парадигми»

відповідає пп. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України №567 від 24.07.2013 р., а її авторка заслуговує присудження наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії.

**Офіційний опонент,
кандидат філософських наук, доцент
Український державний університет
залізничного транспорту (м. Харків)
доцент кафедри філософії та соціології**



І. В. Толстов

I. V. Tolstov
Doc of Dakhovske